

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in .

Citation for the original published paper (version of record):

Bodén, D. (2019)

Ymnighetshornets baksida - den adliga matsmältningen: En apoteksbok berättar
Eskilskällan: lokalhistorisk tidskrift, (1): 11-13

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-38685>

Ymnighetshornets baksida – den adliga matsmältningen

En apoteksbok berättar

En oansenlig bok med rosamarmorerad pärm och bleknad handskrift blir i den här artikeln till ett titthål till en svunnen tid. Vad kan då en tunn liten apoteksbok berätta för oss idag om dåtidens aristokratiska livsstil?

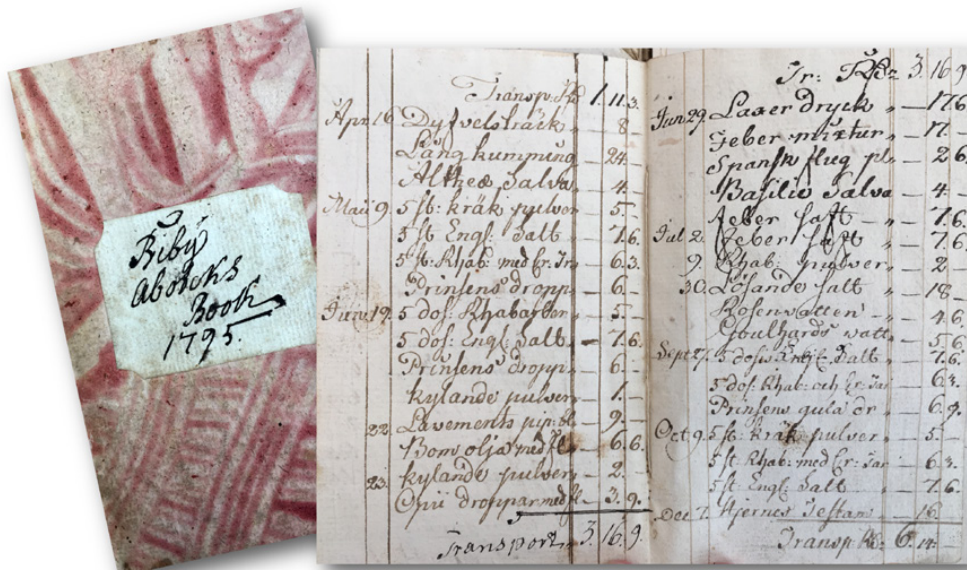
Det är den fråga som Daniel Bodén tar sig an här.

På 1700-talet var läkarvetenskapen inte vad den är idag. Läkare som yrkesgrupp var knappt något att tala om vid denna tid, även om det sedan länge funnits personer som på olika sätt tagit sig an den mänskliga kroppen och dess hälsotillstånd. Vid sidan om allsköns kloka gubbar och gummor, helare och kvacksalvare, fanns också grupper som med tiden kom att betraktas som seriösare än andra. Medan barberare, fält-skärer och kirurger fokuserade på direkta fysiska ingrepp i kroppen, inriktade sig exempelvis apotekare på att påverka kroppens och sinnets välmående genom läkemedel och olika medicinalväxter.

En sådan apotekare var den finlandsfödde Gabriel Ekenberg, som efter avlagd farmacie studiosi-examen och några verksamma år i Finland och Stockholm köpte apoteket Kronan i Eskilstuna där han verkade mellan åren 1790 och 1806. Under apoteksåren i Eskilstuna hann många kunder passera genom apotekets dörrar. En återkommande kund var den före detta diplomaten friherren Ulric Celsing (1731-1805). Under

1790-talet hade han återvänt till Sverige från sina utlandsuppdrag för att ägna sig åt det egna godset Biby och familjens nyinköpta styckebruk i Hälleforsnäs.

Godset låg en timmes ridväg sydväst om Eskilstuna. Det var således inte utan besvär som någon åkte in till staden för att inhandla läkemedel. I Celsings apoteksbok kan vi läsa att det under 1795 trots detta gjordes hela 15 besök hos apotekaren.

Biby gårds arkiv, Arkiv Sörmland.

I den lilla apoteksboken från 1795 är sidorna fyllda med inköpta medikamenter. På det här uppslaget finner vi bland annat laxerdryck, kräkpulver och lavemangspis.

Under året inhandlades där en anseelig mängd läkemedel. Sammanlagt uppgick kostnaderna för apoteksinköpen till 6.15 Riksdaler Banco – i dagens penningvärde omkring 2000 kronor. Sannolikt var det inte Celsing själv som gjorde inköpen. Antagligen förlitade han sig på kusken att hämta läkemedlen till sig.

I apoteksboken kan vi läsa att Celsings sändebud i mars inhandlade tolv doser kräkpulver, 14 doser rabarberpulver, 14 doser engelskt salt, två doser kylande pulver och en flaska med ”Prinsens droppar”. I juni hämtade kuriren hem fem doser rabarberpulver, fem doser englandssalt, prinsens droppar, kylande pulver, en lavemengspip, spydroppar, laxerdryck, febermixtur, spansk fluga, ”basileu salva” och en flaska febersaft. Andra läkemedel och produkter som inhandlades under året var till exempel dyvelsträck, långkummin och salvia liksom Goulards vatten, Hjärnes testamente och rosenvatten.

Apoteksboken reser svärbesvarade frågor. Använde Celsing läkemedlen själv? Vad var det för åkommor som han i så fall drogs med? Säger boken något om Celsings levnadsvanor? Vad kan vi lära oss av apoteksboken?

Då det var långt till apoteket och fanns få läkare att konsultera var det bra att ha vissa medikament hemma. Många av namnen på läkemedlen talar för sig själva – kräkpulver, laxerdryck, febermixtur, kylande droppar och spydroppar till exempel. Andra kräver förkunskaper eller efterforskningar.

Medan rabarberpulver gjort på torkad rabarberrot och englandssalt, eller epsomsalt som det också kallades, antas ha

haft laxerande verkan gavs prinsens droppar som lugnande medel vid hastigt påkommande illamående och kramper. Dyvelsträck ska bland annat ha använts för att minska gasbildning. Goulards vatten hade en kylande och lugnande verkan. Ett grötomslag bestående av en brödmjölk kokad i Goulardvatten ansågs även mycket användbart att lägga på slemhinnor och irriterade magsår. Spansk fluga ska ha getts utvärtes och beretts med pulver av en särskild skalbagge och lär bland annat ha använts vid hosta, fluss, förkylning, värk vid feber och gikt. Hjärnes testamente var ett beskt elixir som ansågs vara allmänt livgivande. Rosenvatten användes vanligen som parfym.

Läkemedlen hade breda tillämpningsområden. De passade in på symptom hos såväl kolera som stress, överätning, dålig kost och hög alkoholkonsumtion. Vi kan emellertid konstatera att de flesta av läkemedlen var koncentrerade till magregionen. Vilka åkommor som Celsing de facto drogs med kan vi därför med utgångspunkt i apoteksboken endast spekulera i. Än mindre kan vi fastslå uppkomsten till dem.

Det finns ändå vissa omständigheter som kan göra Celsings krämpor mer begripliga. Idag är det till exempel få som motsätter sig sambandet mellan livsstil och hälsa. Kanske kan apoteksboken illustrera just denna insikt. Det har i många sammanhang pekats på aristokratins påkostade utsvävningar. Historikern Peter Englund har bland annat skrivit om hur iögonfallande kläder, kostsamma byggnationer av herrgårdar, slott och ett storslaget umgänge utgjort viktiga hörnpelare i aristokratiska kretsar. Sociologer har även pekat på hur en

Rådhusstorget på 1860-talet med rådhuset rakt fram och till höger Tingsgården. I hörnet Rådhusstorget-Köpmangatan låg Apoteket Kronan – troligtvis i det stora huset till vänster om rådhuset. Här buserade den enligt ryktet något slarvige apotekare Ekenberg.

Numera tillverkas mediciner på industriell väg. Tidigare gjordes allt för hand. Till sin hjälp hade apotekarna sådana här pillerbräden. Brädet på bilden har faktiskt varit i bruk just på Apoteket Kronan.

Foto: Eskilstuna stadsmuseum.

Celsingska familjearkivet, Arkiv Sörmland.

Jakob Adelborgs teckningar från Hälleforsnäs visar en tillvaro där friherre Celsings efterlevande varken saknade sällskapsliv eller god tillgång på mat och dryck. De dyrbara kläderna och det påkostade umgänget tillsammans med de dignande borden var tydliga markörer för familjens sociala status.

nödvändig del i tillvaron som aristokrat bestod i att genom konsumtion och livsstil visa upp och upprätthålla sin samhällsstatus för omgivningen.

En central del i denna uppvisning var de exklusiva festligheter, generösa bjudningar och gästbud som den svenska adeln var känd för, där överdådet kunde visas upp och den sociala ställningen befastas. För detta ändamål lär den påkostade ottomanska salongen i Bibys huvudbyggnad sannolikt ha varit perfekt lämpad med sina dyrbara klenoder importerade från Konstantinopel. Vid sådana bjudningar gällde det att varken snåla på det ena eller andra, varför festerna tenderade att bli till riktiga orgier i mat och dryck. Drickandet var dock inte begränsat till festligheterna. Historikern Hanna Enefalk har visat hur intaget av alkoholhaltiga drycker kunde förekomma under dygnets alla tidpunkter och såväl i vardagen som vid fest. Andra har skrivit om hur måltidernas omfattning många gånger kunde få rent uppseendeväckande proportioner.

Teckningar från det Celsing-ägda styckebruket i Hälleforsnäs trettio år senare, ger en antydning om hur tillvaron präglades

av både sus och dus. På bilderna ritade av Jakob Adelborg (1816-1856), som var gäst hos Celsings vid denna tid, kan vi se ett rikt sällskapsliv med god tillgång till "livets goda". På de dukade borden radar flaskorna och kärlen upp sig och runt om dem sitter herrskapen.

Kanske kan vi anta att Celsings apoteksbok bär vittnesmål om hur den aristokratiska livsstilen, med dess excesser och lyxkonsumtion också skapade vissa aristokratiska hälsoproblem? Boken blir då ett nyckelhål genom vilket vi kan få syn på problematiska aspekter runt livet hos den svenska högadeln som annars tenderar att vara försvinnande få. Studier om "supandet" och den dåliga mathållningen bland bönder, arbetare och samhällets lägre skikt är vi tämligen vana vid. Historien skrivs som bekant ofta uppifrån. Apoteksboken blir därför ett välkommet titthål in genom det adliga ymnighetshornets¹ baksida – svaga nerver, kraftlöshet och ansträngda matsmältningsorgan.

¹ Ymnighetshornet har en mytologisk betydelse och är sedan gammalt en symbol för överflöd.